Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
akademik Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

ZÜLFİYYƏ VƏLİYEVA ÖNLEN

-34781-

OSMANLI SƏNƏDLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TOPONİM VƏ ETNONİMLƏRİ

Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – 2024

63,2(5Tyu)+63,3(5Az)+81,2 Az-3

V56

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Elmi redaktor: **Solmaz Rüstəmova-Tohidi**
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Zülfiyyə Vəliyeva Önlen. Osmanlı sənədlərində Azərbaycan toponim və etnonimləri. Bakı: Elm, 2024, – 500 səh.

ISBN 978-9952-570-54-0

Əsər XVI əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Osmanlı arxiv materiallarında Azərbaycan adı ilə əlaqədar istifadə edilən ifadələrin tədqiqinə və müxtəlif hadisələr səbəbi ilə adları yazışmalarda keçən Azərbaycan tarixi, mədəni coğrafiyasına aid toponim və etnonimlərin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Osmanlı sənədlərində Azərbaycan adı ilə əlaqədar qeyd olunmuş bir sıra ifadələr: "məmaliki-Azərbaycan", "hüdudi-Azərbaycan", "vilayəti-Azərbaycan", "xanani-Azərbaycan", "əhaliyi-Azərbaycan", "əsagiri-Azərbaycan", "Azərbaycan qaimməqamlığı", "Azərbaycan pişkarı", "Azərbaycan kargüzarı", "Azərbaycan hökuməti", "Azərbaycan Cümhuriyyəti", "azərbaycanlılar", "Azərbaycan pulu" və s. osmanlıca transliterasiyaları və Azərbaycan dilində tərcümələri ilə birlikdə oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. Azərbaycan toponiminin ilk yarandığı tarixdən etibarən XX əsrin əvvəlinə qədər bir sıra formalarda və dövlət idarələrinin adı ilə birlikdə istifadəsinin 1918-ci ildə onun dövlət adı kimi mənimsənməsinə təsir göstərdiyi əsərin əsas məzmununu təşkil edir.

© Zülfiyyə Vəliyeva Önlen, 2024

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ 8

GİRİŞ: ATROPATENADAN AZƏRBAYCANA: TOPONİMİN TARİXİ İNKİŞAFI VƏ OSMANLI SƏNƏDLƏRİNDƏ ƏKSİ 18

1. İnanc-ənənə kontekstində Azərbaycan toponiminin semantik izahına və onun digər antik Qafqaz dövlətlərinin adları ilə müqayisədə davamlılığına baxış 18
2. Azərbaycan adı və toponimləri Osmanlı mənbələrində 24

I FƏSİL: XVI ƏSRİN SONU - XVIII ƏSRDƏ OSMANLI SƏNƏDLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TOPONİMİ İLƏ ƏLAQƏDAR İFADƏLƏR 38

A) XVI əsrin sonu – XVIII əsr Osmanlı sənədlərində Şimali və Cənubi Azərbaycan ərazilərinin ümumi adı kimi Azərbaycan toponiminin istifadəsi 38

a) Məmalik məfhumu 38
a.1. Məmaliki-məhrusə 41
a.2. Məmaliki-şahanə 45
a.3. Məmaliki-İslam və ya məmaliki-İslamiyyə 47
a.4. Məmaliki-əcnəbiyyə 49
b) Məmaliki-Azərbaycan 51
c) Hüdudi-Azərbaycan 64
ç) Vilayəti-Azərbaycan 68
ç.1. Azərbaycan vilayətində istifadə olunan vəzifə və məqamlar 76
d) Xanani-Azərbaycan, xəvanini-Azərbaycan və Azərbaycan xanları 78

B) XVI əsrin sonu – XVIII əsr Osmanlı sənədlərində Azərbaycan əhalisi, ordusu və mötəbər şəxsiyyətləri ilə əlaqədar ifadələr 101

a) Əhaliyi-Azərbaycan 101
b) Əsagiri-Azərbaycan 104
c) Üzəmayi-Azərbaycan 106

II FƏSİL: XIX - XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ OSMANLI SƏNƏDLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TOPONİMİ İLƏ ƏLAQƏDAR İFADƏLƏR 109

A) XIX-XX əsrin əvvəllərində Osmanlı sənədlərində Azərbaycan toponimi 109

B) XIX-XX əsrin əvvəllərində Osmanlı sənədlərində inzibati-idarəetmə vahidlərinin, vəzifə adlarının Azərbaycan toponimi ilə birlikdə istifadəsi 120

a) Azərbaycan sərdarı 121
b) Azərbaycan qaimməqamlığı / Azərbaycan pişkarı 122
c) Azərbaycan kargüzarı 124
ç) Azərbaycan hökuməti 126
d) Azərbaycan Cümhuriyyəti 130
e) Azərbaycan İslam ordusu - Qarabağ Azərbaycan İslam ordusu 131

C. XIX-XX əsrin əvvəllərində Osmanlı sənədlərində Azərbaycan toponimi ilə birlikdə istifadə edilən digər ifadələr 132

a) Azərbaycan səhrası 132
b) Azərbaycanlılar 132
c) Azərbaycan erməniləri 134
ç) Azərbaycan pulu 136

III FƏSİL: XVI ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ OSMANLI SƏNƏDLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TOPONİM VƏ ETNONİMLƏRİ 140
Abadan qalası – Azqor qalası 144
Badkubə (Bakı) - Bükülə kəndi 160
Cancı kəndi – Curasin kəndi 179
Çarlıq kəndi – Çürüksu qəzası 185
Dağıstan – Donuzyiyən kəndi 190
Eçmiyadzin katolikosluğu - Evcan səhrası 199
Əbubəkran kəndi - Əsrik nahiyəsi 207
Farfar çəməni – Faş qalası 213
Gərdəvan kəndi – Güştasif sancağı 214
Hacı İlyas kəndi - Hoca Barak camii 223
Xaçın – Xoy 228
İğdir - İzzədinli(lü) kəndi 235
Kaxet - Kürəkbasan nahiyəsi 245
Qaban livası – Qum 254
Lənkəran – Lori qalası 278
Mağancuq sancağı - Muxtarkəndi kəndi 281
Nağıyev fabriki - Noraşen kəndi 290
Ordubad – Orut sancağı 295
Pəmbək – Pirayin tayfası 297
Racan kəndi – Rumiyə 299
Salmas - Sunqurabad nahiyəsi 303
Şahbağı kəndi – Şütürbasan nahiyəsi 316
Tabasaran - Türküstan 357
Uluxanı – Üçkilsə 372
Vedibasar - Vəznə kəndi 376
Yarımca kəndi – Yunus kəndi 378
Zaqatala qəzası – Zirza tayfası 387

Toponim və etnonimlərin ümumi siyahısı 392

Nəticə 399

Xülasə /Abstract 403
Osmanlı dövlət təşkilatı ilə əlaqədar ifadələr, terminlər və şəxsiyyətlər 407
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 446
Osmanlı sənədlərinin arxiv fondları və kodları 463
Osmanlı sənədlərində istifadə edilmiş təqvimlər 469
Ümumi indeks 470

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.